

КЫРГЫЗ ТИЛИ ЖАНА АДАБИЯТЫ САБАКТАРЫНДА ЭТНОПЕДАГОГИКАНЫН ЫКМАЛАРЫН КОЛДОНУУ

Абдыраева Назгул Сарбагышовна, доцент м.а., Н.Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин «Кыргыз тили жана адабияты» кафедрасы, Кыргыз Республикасы, 720020, Бишкек ш. Малдыбаев көч.34Б, gala872@mail.ru

Аннотация: Ар бир коомдун өсүп-өнүгүү деңгээли – ал коомдогу жарандардын жашоо шартынын, маданиятынын, билимдүүлүгүнүн улам жогорулап өсүшүнө берилген баа менен аныкталат. Мында билим берүү системасы коомдун өсүп-өнүгүүсүндө эң негизги кыймылдаткычтын милдетин аткарат. Ал эми билим берүүнүн эффективдүүлүгүн жогорулатууга улуттук этнопедагогиканын ыкмаларын колдонуу да өз натыйжаларын берери шексиз. Этнопедагогиканын ыкмаларын баштапкы формасынадай эмес, заманбап талапка ылайык, коомдук аң-сезимге жана көз-карашка карата шайкеш болгудай өзгөртүү менен кабыл алуу керек.

Өзөктүү сөздөр: этнопедагогика, баалуулуктар, ааламдашуу, элес, үлгү, устат, инсандык пикир, көз-караш.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИХ МЕТОДОВ НА ЗАНЯТИЯХ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Абдыраева Назгул Сарбагышовна, и.о. доцента, Кыргызский государственный университет строительства, транспорта и архитектуры им. Н. Исанова, кафедра кыргызского языка и литературы, Кыргызская Республика, 720020, Бишкек ул. Малдыбаева 34Б, gala872@mail.ru

Аннотация: Уровень развития каждого общества определяется по оценке условий проживания граждан, их культуры и образования. Именно система образования является важным двигателем развития общества. Использование национальных этнопедагогических методов несомненно даст положительных результатов в повышении эффективности образования. Методов этнопедагогики необходимо использовать не первоначальной форме, а с изменениями, согласно с требованием времени и с гармонией, с соответствием с сознанием и взглядом общества.

Ключевые слова: этнопедагогика, ценности, глобализация, образ, образец, наставник, личностное мнение, взгляд.

THE USE OF ETHNOPEDAGOGICAL METHODS IN THE LESSONS OF THE KYRGYZ LANGUAGE AND LITERATURE

Abdyraeva Nazgul Sarbagyshovna, acting Associate Professor, Kyrgyz State University of Construction, Transport and Architecture named after N. Isanova, Department of Kyrgyz Language and Literature, Kyrgyz Republic, 720020, Bishkek st. Maldybaeva 34B, gala872@mail.ru

Annotation: The level of development of each society is determined by assessing the living conditions of citizens, their culture and education. It is the education system that is an important engine for the development of society. The use of national ethnopedagogical methods will undoubtedly give positive results in increasing the effectiveness of education. Methods of

ethnopedagogy must be used not in the original form, but with changes, in accordance with the requirements of the time and with harmony, in accordance with the consciousness and opinion of society.

Key words: ethnopedagogica, values, globalization, image, model, mentor, personal opinion, view.

Билим берүү системасын жылдан-жылга реформалоо жолу менен сапатын жогорулатуу сунуштары байма-бай айтылып, талкууларды жаратып келүүдө. Айрымдар сырткы, жат моделдерди кайталоо же бөтөн баалуулуктар аркылуу билим берүүнүн сапаты жогорулатуу керек деген пикирлерин да айтып келишет. Ааламдашуу, айрыкча өтө тездик менен өнүгүп, өзгөрүп турган коомдо сапаттуу билим берүү үчүн комплекстүү иш-чараларды жүргүзүү зарыл. «Кандай билим адамга да, мамлекетке да, коомго да бирдей алгылыктуу болот?» - деген суроолордун айланасында маселени кароодо, анын ичинде кыргыз тили жана адабияты сабактарында этнопедагогиканын ыкмаларын колдонуу менен окутуу кандай натыйжа берет деген суроону карап көрөлү.

Билим берүүнүн түпкү максаты - аалам, дүйнө, табият, коом, адам, чындык ж. б. жөнүндө билим алып жаткандарга туура маалымат берүү. Мында окутуучунун негизги милдети – студентке дүйнөнүн даяр үлгүсүн, элесин (образын) берүү гана эмес, студенттин ал тууралуу өз элесин иштеп чыгышына түрткү берүү керек. Тактап айтканда, билим берүү процесси эки тараптын биргелешип курчап турган белгисиз нерселерди өздөштүрүп, таанып-билүүсү керек экендиги шексиз.[2]

Адатта билим берүүнү - система, натыйжа, процесс катары сыпатташат. Система катары билим берүү бала бакчадан тартып, мектеп, колледж, университетке чейинки көп баскычтуу мекемелердин курамын туюнтса, процесс катары ал адамдын төрөлгөндөн тартып көз жумганга чейинки ырааттуу маалыматка ээ болуу ишмердигин билдирет. Натыйжа билим берүү адамдын кандайдыр бир расмий документке ээ болуусу менен аяктайт.

Булардын ичинен билим берүү системасында кыргыз тили жана адабиятты окутууда маселелер жок эмес. Эне тилибизди окутууда биз, педагогдор, студенттерибизге мамлекеттик дөөлөт, коомдук пикир, инсандык жоопкерчилик деген көз-караштарды терең түшүндүрүшүбүз керек. Ал үчүн элибиздеги этнопедагогиканын ыкмаларын кенири колдонсок туура болот деген ойдомун. Мамлекет көбүнчө билимди жумушчу күчүн, адистерди даярдоонун булагы катары көрсө, коом билимди өз ата мекенин сүйгөн, мекенчил атуулдарды тарбиялоонун каражаты катары эсептейт. Ал эми жеке адам үчүн билим - анын табият берген шык-жөндөмүнө айкалышып, турмуштан өз ордун таап, бактылуу жашоосунун негизги шарттарынын бири катары түшүндүрүлөт.

«Инновация» деген бир гана жаңы технологияларды пайдалануу эмес, бул эң оболу жеке мүмкүнчүлүктөрү жана туубаса таланты менен жаңы ачылыштарды таанып-билүү гана эмес, ошондой эле аларды өздөштүрүп алып, калыптандырып, практикада жеңил колдоно алуусу саналат. Элибиздин эчен кылым карыткан таалим-тарбиялык тажрыйбасы менен адептик акыл-ою дал ушундай көрүнүшкө ээ десек болот. Себеби, азыркы билим берүү системасы үчүн чынында эле инновация, жанылык керек болгон күндө да элдик нарк-насипти кошо алып жүрүү ашыкча болбойт. Бул жагдайга «жанылык дегенибиз, көбүнчө эстен чыгып калган мурдагы эскилик» деген учкул сөз туура келет.[7]

Элибизде илим, билим жөнүндө макалдар бар: «Билим - тозбогон тон, илим - түгөнбөгөн кен», «Билим алуу - ийне менен кудук казганга барабар», «Билимге карылык жок», «Билими күчтүү минди жыгат, билеги күчтүү бирди жыгат», «Билим албай баптанба, илим албай мактанба», «Билгениң - бир тогуз, билбегениң - токсон тогуз», «Билгенден биле элегиң көп, көргөндөн көрө элегиң көп» ж. б. Булар жогорудагы түшүнүктөрдү ар тараптуу аныктап турат.

Байыртадан кыргыз элинде «устат-шакирт» мамилеси иштелип чыккан. «Устатынан шакирти өтөт», «Билимдүү өлсө, кагазда каты калат, уста өлсө, балка менен чоту калат»,

«Жасаганын мен үчүн, үйрөнгөнүн өзүн үчүн» деген элдик нускалар устаттын милдети - өзүнөн жакшы шакирти тарбиялап калтыруу экендигин эскертип турат. Этнопедагогика кандайдыр бир абстракттуу түшүнүктөрдү, жаңы маалыматтарды көп берүү менен гана чектелбестен, конкреттүү көндүмдөрдү, өнөрлөрдү, ыкмаларды, кесиптик жөндөмдөрдү үйрөтүү башкы максат болгон.

Элибиздеги: таалим, үлгү, тажрыйба, жыйынтык, өсүмдүктүн бутагы, өзөгү деген маанилерди билдирген «сабак» түшүнүгү окутуучу тамыр менен мөмөнү, башкача айтканда, тарыхый тажрыйба менен студентти туташтырып туруучу бутак же сабак катары сыпаттасак деле болот. Билим берип жаткан насаатчыларга эне тилибизде «агай», «эжей» деген туугандык мамилени туюнткан сөздөр менен аталышы да жөн жерден эмес. Мында билим берип жаткан окутуучу-профессорлор агасындай, эжсиндсй мамиле жасоолору керектиги баамдалат. [4]

Билим берүү процессине катышып жаткан эки тарап, б.а. окутуучу жана студент ортосунда негизги ыкма - баарлашуу, диалог ачык жана бири-бирине ишенимдүү болушу керек. Бул баарлашуу жөн гана бири-бири менен маалымат алмашуу эмес, бул мээримдүү, сый мамиле түзүү болуп саналат. Мамиле онолсо, баары оңолот, мамиле бузулса, баары бузулат. Ооба, учурда мезгил жаңыча талаптарды коюуда. Ошол элс учурда таалим-тарбия тармагында ар убак маанисин жоготпогон, «түбөлүктүү» деп аталган дөөлөттөр бар. Мисалы, «Үзүлгөндү улайлы, чачылганды жыйнайлы» деген кепке ылайык элибизди эчен кылым сактап келген таалим-тарбиялык нуска катары «Манас» эпосунда айтылган бул аныктаманы тармактын концептуалдуу программасы катары кароого болот.

Таалим-тарбия иши биздин элибиздин этнопедагогикасында кеңири жайылтылган. Атап айтсак, 1. сезимталдык тарбиясынын педагогикасы – адам-адамга күйүмдүү болуусу, боор тартуу, кайгысын тең бөлүшүү, колдоо көрсөтүү; 2. өнөр тарбиясынын педагогикасы – устачылык, жамакчылык, төкмөчүлүк, тикмечилик; 3. үй-бүлөлүк мамилелердин педагогикасы – чоң ата, чоң эне, ага-ини, эже синди; 4. туугандык мамилелердин педагогикасы – ата-бабалар, урук-туугандар; 5. жамааттык тарбиясынын педагогикасы – бала бакча, мектеп, ЖОЖ, эмгек жамааты, кошуна-колон ж. б.[5]

Бүгүнкү жаштар өз ата-энесине, ага-эжесине караганда китептеги же кинодогу каармандарды жүрөгүнө жакын тутуп, аларды урматтап сыйлаары түшүнүктүү. Алардын адам-инсан катары жетилишине тийгизген таасирлер тууралуу да «өз ата-энем, бир тууганым, ага-эжейим» деген сөздөр сейрек айтылат. Мунун себеби эмнеде? Себеби, жаш муундар адамзаттын акылын, адеп-ыйманын өрчүткөн адамдарга караганда, кандуу кармаштарда жеңишке жетишкен кол башчылардын, айлакер саясий жетекчилердин аты, иши, тарыхы көп айтылат. Кыргыз тил жана адабият сабагында жөн гана грамматикалык эрежелерди же адабий каармандын образы, ошондой эле чыгармадагы окуянын жүрүшүн жөн гана баяндабастан, чыгармага анализ жүргүзүүдө азыркы учурда болуп жаткан турмуштук окуяларга салыштыруу менен бирге ата-бабаларбыз андай жагдайда кандай мамиле жана көз-карашта болгондугун ачып берүү жакшы натыйжа берет. Билим берүүнү этнопедагогикалык негизде өркүндөтүүнүн негизги талаптарнын бири ушунда болуп турат.[1]

Ааламдашуунун жакшы жагы да бар, ал элдик эпикалык казынага, өзүбүздүн көрөңгөбүзгө кайрылууга мажбурлап жатат. Андыктан биз ааламдашуунун албуут толкунуна карата өзүбүздүн көрөңгөбүздөгү элдик кемеңгерлик менен даанышмандыктын булагынан оргуп чыгып, турмуштук тажрыйбадан сыналып, мезгил сынынан өткөн, тамыры терең, элдик дөөлөттөрүбүздү шайма-шай колдонушубуз керек. Аларды жан дүйнөбүзгө, дене боюбузга терең синирип, маданият, стиль, модель элдик баалуулуктар менен айкалыштыруу маанилүү. Элдик салт-санааны, үрп-адатты, оюндарды кайрадан улуттук дөөлөт катары кайрадан жаралуусу катарында өлкөбүздө өткөрүлгөн «Көчмөндөр оюнун» атасак болот. «Көчмөндөр оюну» эл аралык деңгээлде кыргыз элинин абройду жогорулатуу менен бирге жаш муундарга элибиздин басып өткөн жолун кайрадан «реконструкция-калыбына келтирүү» б.а. театралдаштырылган болсо да эсте калаарлык жумалык катарында дүйнөлүк аренага тааныла алдык.

Кыргыз эли оозеки эпикалык чыгармаларга бай болуп, алар ооздон-оозго өтүп, коомдун

өнүгүү этабындагы адептүүлүк талаптар менен байып, жаңы мамундарга ээ болуп, элдин чыныгы сүймөнчүгү боло алган колдонуп келишет. Буга мисал Тамашоу, Шербет шоу, Экөө долбоору, ошондой эле Super.kg, Bizdin.kg сайттары боло алат Элибиз бири-бири менен сүйлөшкөндө көптөгөн макал-лакаптарды, накыл сөздөрдү, уйкаш айтылган кептерди тамаша иретинде Мындан сырткары элдик баалуулуктардын бири катарында жакында 14 сааттан ашуун убакыт ичинде кыргыз элинин руханий жана маданий мурастарынын улуу дөөлөтү – «Манас» эпосун борбордук аянтта Дөөлөт Сыдыковдун манас айтуусу бул жөн гана Гиннеске катталуу эмес, бул элибизди биримдикке чакырып, күч-кубат, дух берди. Бул болсо – өткөндөгү баалулуктарды, анын ичинде этнопедагогиканын маанилүү элементтеринин бири болгон «улууну урматтоо, кичүүнү ызаттоо», «карынын сөзүн капка кал» ж.б. ыйык мамилелерди сактоо өзгөчө мааниге ээ.

Кыргыз тил жана адабияты сабагында «сиз» деп кайрылуунун маанисин терең ачып берүү менен бирге, айрыкча үй-бүлөдө ата-энеге балдары, небере-чөбөрөлөрү «сиз» деп сылык кайрылуудан сырткары «сүйлөөнүн тонун» туура колдонууну терең түшүндүрүү зарыл. Аны менен катар коомубуздагы үй-бүлө институтунун баалуулуктарын да жандандырып, муундар арасындагы мамилелерди оңдоо үчүн түшүндүрүү иштери да колго алынса, ашыкча болбойт. Түпкүлүктү жоготуу туура эмес, текскерисинче, этнопедагогиканын принциптерин, б.а. атанын –уулуна, эненин – кызына карата тарбия-таалиминен артык эч нерсе жок экени баарыбыз маалым. Мезгил талабына ылайык эл алдында чыгып сүйлөө, долбоорун же презентациясын коргоо, дипломатия эрежелерин сактоо менен маданияттуу болууну да машыктыруу керек.

Эмне үчүн кыргыз тил сабагы этнопедагогикалык негизде «энс тил» деп аталбай, филологиялык багытта «кыргыз тил» деп аталат? Ал аз келгенсип мында илимий грамматиканын так, эрежелерине басым жасалып, айрыкча мектептерде жатка айт деген талап туура эмес. Эрежелердин мазмунун туура түшүнүүдөн сырткары, тилдин жаралышы, таралышы, тарыхы, калыптанышы, табияты терең берилиши оң натыйжа бермек. Кыргыз тил сабагы 11 жыл бою жумасына 6 сааттан окутулат. Ошого карабай бүтүрүүчүлөрдүн айрымдары эне тилиндеги билим сапатынын, айрыкча шаар жеринде деңгээли төмөн деп бааланып келет. Бирок билим берүүнү реформалоонун ийгиликтүү көрүнүшү катарында мектеп бүтүрүүчүлөрү милдеттүү түрдө кыргыз тили жана адабиятынын экзамен тапшырыса, ал эми ЖОЖдордун 2-курсунун бүтүрүүчүлөрү комплекстүү экзамен (кыргыз тили, кыргыз адабияты, тарых, география) тапшыруусу эсептелет.[3]

Мында кыргызча окутуу жана кыргыз тилин окутуу деген түшүнүктөрдүн маңызын айырмалай билүү керек. Мисалы, кыргыз тили сабагын көп окутууда эмес, кыргыз тилиндеги башка предметтерди окутуунун сапатын кескин жогорулатууда турат. Окутуунун жаңыча технологиялары жана методдору катарында Манас таануу сабагы киргизилгенди кубандырат. КТРК аркылуу улуттук дөөлөттөрдү пропагандалоого багытталган берүүлөр да көбөйтүлсө жакшы натыйжасын бермекчи, мисалы: «Акыл ордо», «Тоолуктардын ток-шоу», «Сармерден», «Манас таануу», ж.б.

Республикада бир нече эл аралык билим берүү программалары үзүрлүү иштеп жатышат. Алар негизинен республиканын билим берүү тармагына ар тараптан жардам максатын көздөйт. Мисалы, этно бала бакчалар, айылдык жайкы лагерлер долбоорун колдоо керек. Мындан сырткары интернет булактарын, социалдык тармактарды этно-маданий булактардын чечмелениши тууралуу көбүрөөк чагылдырып, тарыхый жана маданий кино жана мульти тасмаларды тартуу керек.

Билим берүү системасын эл аралык практикага интеграциялоо боюнча кыйла иштерди аткаруу максатында көп тилдүү жана кеп маданияты маселелери да терең каралышы керек. Жсргиликтүү педагогикалык илим-билим жана ата мекендик педагог-окумуштууларбыздын бай тарыхый тажрыйбаларын таянган жана этнопедагогикалык акыл-оюбузду байытууга багытталган кайталангыз практикалык иштерди жүзүгө ашырууну улантышыбыз өз натыйжасын бермекчи. Таалим-тарбия жаатында жамааттык жана жалпы элдик көзөмөлдүн таасири, этнопедагогикадагы ага-тууган тарбиясы, айыл тарбиясы сыяктуу багыттар активдүү, таасирдүү коомдук күчкө ээ экендигин эстен чыгарбашыбыз керек.

Этнопедагогиканын көөнөрбөс дөөлөттөрүнө негизделген максаттуу адеп-ахлак билимдерди берүү менен жаштарды заманга шайкеш тарбиялоого өз үлүшүн кошууда. Анын курамында бир элс адептик көйгөйлөр гане, мурас, маданият таануу да маанилүү. Андыктан жалпы билим беруунун базалык окуу планына толуктоо катарында элибиздин этнопедагогикалык таалим-тарбия тажрыйбасына таянып, инсанга багытталган билим берүүдө бирдиктүү жалпы улуттук кызыкчылык менен бирге билим берүүнү айкалышта кароону талап кылат.

Колдонулган адабияттар

1. Бекбоев И. Б. «Инсанга багыттап окутуу системасынын теориялык жана практикалык маселелери» окуу куралы / Бекбоев И. Б. Б.: 2003.
2. Волков Г.Н. Этнопедагогика: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. // Г.Н. Волков - М., 2001.
3. «Мурас» журналы, «Салттуу маданият» -Б.,2006.
4. Алимбеков А.И. «Этнопедагогиканын негизги түшүнүктөрү» (лекциялар курсу) [Электронный ресурс] / - Б.: 2004 – Режим доступа: <https://dep.manas.edu.kg>.
5. Орозалиев Э.С. «Этика жана этнопедагогика» [Электронный ресурс] /– Режим доступа: <http://www.okuma.kg/books.php?id=773>
6. Глебчук О.Н. Коммуникативная компетенция как основной принцип развития речи/ О.Н. Глебчук // Известия Кыргызского государственного технического университета им. И.Раззакова. №1 (53). 2020. С. 99-105
7. Бектеналиева Д.К. Значение коммуникативной компетентности в структуре профессиональных качеств будущего технолога/ Д.К. Бектеналиева // Известия Кыргызского государственного технического университета им. И.Раззакова. №2 (54). 2020. С. 186-191